
TAFAKKUR VA INTELEKTUAL QOBILIYATLAR

Dexkonova Marguba Erkinovna

Namangan Davlat Universiteti

Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

Islomxonova Madina Abduhamidxon qizi

Namangan Davlat Universiteti

Psixologiya yònalishi talabasi

Email: islomxonovamadina27@gmail.com

Аннотация: Ushbu maqola tafakkur va intellektual qobiliyatlarning mohiyati, ularning o'zaro bog'liqligi hamda inson faoliyatidagi ahamiyatini atroflicha tahlil qiladi. Unda tafakkur jarayonlarining asosiy turlari va intellektual qobiliyatlarning tarkibiy qismlari ilmiy nuqtai nazardan ko'rib chiqiladi. Tadqiqot tafakkurni rivojlantirish usullari va intellektual salohiyatni oshirish yo'llariga alohida e'tibor qaratadi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim tizimida ushbu qobiliyatlarni shakllantirishning dolzarb masalalari muhokama etiladi. Maqola insonning kognitiv rivojlanishida tafakkur va intellektual qobiliyatlarning markaziy rolini ta'kidlaydi.

Калит so'zlar: Tafakkur, Intellektual Qobiliyatlar, Kognitiv Rivojlanish, Mantiqiy Fikrlash, Ijodiy Tafakkur, Aqliy Salohiyat, Ta'lim Psixologiyasi, Idrok

Аннотация: Данная статья всесторонне анализирует сущность мышления и интеллектуальных способностей, их взаимосвязь и значение в человеческой деятельности. В ней с научной точки зрения рассматриваются основные виды мыслительных процессов и структурные компоненты интеллектуальных способностей. Исследование уделяет особое внимание методам развития мышления и путям повышения интеллектуального потенциала. Также обсуждаются актуальные вопросы формирования этих способностей в современной системе образования. Статья подчеркивает центральную роль мышления и интеллектуальных способностей в когнитивном развитии человека.

Ключевые слова: Мышление, Интеллектуальные Способности, Когнитивное Развитие, Логическое Мышление, Творческое Мышление, Умственный Потенциал, Педагогическая Психология, Восприятие

Abstract: This article comprehensively analyzes the essence of thinking and intellectual abilities, their interrelationship, and significance in human activity. It scientifically examines the main types of thinking processes and the structural components of intellectual abilities from a scientific perspective. The study pays special attention to methods of developing thinking and ways to enhance intellectual potential. Furthermore, urgent issues of forming these abilities within the modern

education system are discussed. The article emphasizes the central role of thinking and intellectual abilities in human cognitive development.

Keywords: Thinking, Intellectual Abilities, Cognitive Development, Logical Thinking, Creative Thinking, Mental Potential, Educational Psychology, Perception

Kirish

Insoniyat taraqqiyoti va shaxs kamolotining asosiy omillaridan biri tafakkur va intellektual qobiliyatlardir. Ushbu tushunchalar insonning dunyoni anglash, muammolarni hal qilish va yangi bilimlarni yaratish jarayonlarining markazida turadi. Zamonaviy jamiyatda murakkab axborot oqimlari va tez o'zgaruvchan sharoitlar shaxsdan nafaqat mavjud bilimlarni egallashni, balki ularni tanqidiy tahlil qilish, ijodiy qo'llash va yangi g'oyalarni shakllantirishni talab qiladi. Shu bois, tafakkur va intellektual qobiliyatlarni chuqur o'rganish, ularning mohiyatini tushunish va rivojlantirish yo'llarini izlash dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Psixologiyada tafakkur dunyo modellarini aksiomatik qoidalar asosida shakllantiruvchi aqliy jarayon sifatida keng ta'riflanadi, garchi uning aniq ta'riflari bo'yicha munozaralar davom etsa-da . U inson axborotni qayta ishlashning eng yuqori bosqichi, ob'ektlar o'rtasidagi bog'liqliklarni o'rnatish jarayoni sifatida ham qaraladi. Tafakkur inson bilishining cho'qqisi bo'lib, bevosita hissiy idrok orqali sezilmaydigan ob'ektlar, xususiyatlar va munosabatlar haqida bilim olish imkonini beradi . Intellektual qobiliyatlar esa shaxsning tafakkur jarayonlarini samarali amalga oshirishga xizmat qiluvchi dinamik, individual psixologik xususiyatlardir . Ularni rivojlantirish, ayniqsa maktabgacha yoshdan boshlab, pedagogikaning muhim vazifasi hisoblanadi .

Kognitiv psixologiya tafakkur va intellektual qobiliyatlarning asosida yotgan xotira, diqqat, mantiqiy fikrlash va qaror qabul qilish kabi kognitiv jarayonlarni matematik modellashtirishga bag'ishlangan bo'lib , neyropedagogika esa neyrofan, psixologiya va pedagogikani integratsiyalash orqali miya faoliyatini tushunish orqali ta'lim samaradorligini oshirishga intiladi . Ushbu fanlar tafakkur va intellektual qobiliyatlarning neyrofiziologik mexanizmlari va ularning rivojlanishidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur tushunishga yordam beradi. Mazkur maqola tafakkur va intellektual qobiliyatlarning nazariy asoslarini, ularning turlarini, komponentlarini, o'zaro bog'liqliklarini hamda ularni rivojlantirishning zamonaviy yo'llari va strategiyalarini har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan.

Tafakkur tushunchasining murakkabligi va ko'p qirraliligi zamonaviy psixologiya va kognitiv fanlarda doimiy munozaralarga sabab bo'lib kelmoqda. Garchi u dunyo modellarini aksiomatik qoidalar asosida shakllantiruvchi aqliy jarayon sifatida keng ta'riflansa-da, uning aniq mohiyati borasida turli yondashuvlar mavjud. Tafakkur inson axborotni qayta ishlashning eng yuqori bosqichi, ob'ektlar o'rtasidagi

bog‘liqliklarni o‘rnatish jarayoni yoki ob‘ektiv voqelik haqidagi g‘oyalarga olib keladigan muhim xususiyatlarni aks ettirish sifatida ham qaraladi. Patopsixologiya va neyropsixologiyada tafakkur eng yuqori aqliy funksiyalar qatoriga kirib, motivatsiyalar, maqsadlar va operatsiyalar bilan boshqariladigan faoliyat sifatida tavsiflanadi, bu esa o‘ziga xos natijalarga olib keladi. U inson bilishining cho‘qqisi bo‘lib, tushunchalarni doimiy boyitish va yangi xulosalar chiqarish orqali real dunyoni anglash imkonini beradi. Tafakkur shaxsga bevosita hissiy idrok orqali sezilmaydigan ob‘ektlar, xususiyatlar va munosabatlar haqida bilim olish imkonini beradi. Uning shakllari va qonuniyatlari mantiq fanida o‘rganilsa, psixofiziologik mexanizmlari psixologiya va fiziologiya sohalari doirasiga kiradi. Tarixan, Parmenid kabi qadimgi faylasuflar tafakkurni uning psixologik tadqiqotlaridan ancha oldin falsafiy va mantiqiy nuqtai nazardan o‘rganganlar .

Intellektual qobiliyatlarni aniqlash va rivojlantirish, ayniqsa maktabgacha yoshdagi bolalarda, pedagogikaning muhim vazifalaridan biridir. Toshmatova Z.J.ning tadqiqotida maktabgacha yoshdagi bolalarda intellektual-ijodiy qobiliyatlarni aniqlash va rivojlantirishning nazariy asoslari ko‘rib chiqilgan bo‘lib, ijodiy rivojlanishga doir davlat talablari va ushbu ko‘nikmalarni shakllantirishning o‘ziga xos jihatlari yoritilgan. Psixologlar aqliy qobiliyatlarning yoshga bog‘liq rivojlanishini tan olishlariga qaramay, ushbu tadqiqotda uning intellektual salohiyatni oshirishga qaratilgan amaliy qo‘llanilishi hozirda yetarli emasligi ta’kidlanadi. Ushbu yoshga bog‘liq qonuniyatlarni tushunish maqsadli qobiliyat rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Qobiliyat dinamik, individual psixologik xususiyat sifatida ta’riflanib, uning darajalari (qobiliyat, iste’dod, talant va daho) ajratib ko‘rsatiladi. J. Piagetning intellektual rivojlanish bosqichlari (sensorimotor (tug‘ilishdan 2 yoshgacha), operatsiyadan oldingi (2-7 yosh), aniq operatsiyalar (7-12 yosh) va rasmiy operatsiyalar) kabi turli psixologlarning ishlari ushbu sohada muhim ahamiyatga ega. Piaget, shuningdek, 7-8 yoshgacha bo‘lgan bolalar raqamlar bilan bog‘liq faoliyatga qodir bo‘lmasligi mumkinligini qayd etgan. Tadqiqotda tafakkur va aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish, ijodiy shaxslarni shakllantirish pedagogikaning muhim vazifasi ekanligi, bu jarayonni maktabgacha yoshdan boshlash eng maqbul ekanligi ta’kidlanadi. V.A. Suxomlinskiyning qo‘l chaqqonligini intellekt bilan bog‘lagan fikri keltirilib, bolalarning tug‘ma qobiliyatlarini erta yoshdan tan olish va rivojlantirish muhimligi alohida urg‘ulanadi.

Kognitiv psixologiya, lotincha "cognitio" (bilim) so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, tajriba va tafakkurni matematik modellashtirishga bag‘ishlangan sohadir. U xotira, diqqat, hissiyotlar, axborotni ifodalash, mantiqiy fikrlash, tasavvur va qaror qabul qilish kabi kognitiv jarayonlarni o‘rganadi . Uning prinsiplari zamonaviy psixolingvistikaning asosini tashkil etadi va ijtimoiy, shaxsiyat, ta’lim psixologiyasida,

shuningdek, sun'iy intellektni rivojlantirishda keng qo'llaniladi. Ushbu sohaning rasmiy boshlanishi ko'pincha 1956-yil 11-sentabrda MITda bo'lib o'tgan yig'ilishga borib taqaladi, bu "kognitiv inqilob"ni boshlab bergan. Muhandislik psixologiyasi, bolalar rivojlanishi tadqiqotlari, Gestalt psixologiyasi, neobehaviorizm, neyropsixologiya va kompyuter inqilobi ta'sirida rivojlangan ushbu sohaning asosiy namoyandalari qatoriga Jorj Miller, Ulrik Neisser (1967-yilda birinchi darslik muallifi) va Noam Chomskiy kiradi. Kognitiv psixologlar ko'pincha miyani "deterministik biokompyuter" sifatida tushunib, konneksionistik tarmoqlar kabi algoritmik modellarni ishlab chiqadilar. MRI kabi vositalardan foydalanadigan bevosita neyrobiologik tadqiqotlardan farqli o'laroq, kognitiv psixologiya asosan inson xulq-atvorini oddiyroq, tushunarli eksperimentlar (masalan, o'qish paytida ko'z harakatlarini tahlil qilish) orqali o'rganib, miya algoritmlarini aniq modellashtirishga intiladi.

Neyropedagogika esa neyrofan, psixologiya va pedagogikani integratsiyalashgan yondashuv sifatida miya faoliyatini tushunish orqali ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilgan. Ushbu sohadagi tadqiqotlar, masalan, axloqiy ta'limni neyropedagogik asosda yaxshilashga va axloqiy qaror qabul qilishda miya funksiyalarining ahamiyatini aniqlashga qaratilgan. Neyropedagogika, kognitiv psixologiya va axloqiy rivojlanish bo'yicha nazariy manbalarni tahlil qilish orqali miya tuzilmalari va ularning axloqiy munosabatlarni shakllantirishdagi roli o'rganiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, prefrontal korteks, limbik tizim, amigdala va gippokamp axloqiy qaror qabul qilish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Hissiy va kognitiv jarayonlarning integratsiyasi axloqiy e'tiqodlarning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatishi ham isbotlangan. Neyropedagogik yondashuv axloqiy ta'limni sezilarli darajada yaxshilaydi, kognitiv miya funksiyalarini rag'batlantiruvchi strategiyalar axloqiy mas'uliyatli shaxslarni rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu fanlar tafakkur va intellektual qobiliyatlarning neyrofiziologik mexanizmlari hamda ularning rivojlanishidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur tushunishga xizmat qiladi.

R.Kettel va J.Xormlar intellektni ikki ta tarkibiy qismdan iborat ekanligini ta'kidlaydilar hamda ularning mohiyatini tushuntirib berishga harakat qiladilar:

1. Flyuidlashgan intellekt.

2. Kristallashgan intellekt.

“Flyuidlashgan” intellekt inson faoliyatining deyarli har bir jabhalarida ko'zga tashlanib, dastavval u ilk bolalik davrida yorqinroq namoyon bo'ladi, keyinchalik esa asta-sekin inson ruhiyatiga singib boradi. Flyuidlashgan intellekt tarkibi go'yoki nasldan-naslga meros tariqasida o'tadi. “Kristallashgan” intellekt tarkibi esa hayot davomida ontogenezda orttirilgan ko'nikmalardan tashkil topadi.

Xulosa

Ushbu maqola orqali tafakkur va intellektual qobiliyatlarning inson kamoloti hamda jamiyat taraqqiyotidagi fundamental ahamiyatini o'rganish mumkin. Biz ularning murakkab mohiyatini, tushunchaviy ta'riflarini, o'zaro bog'liqliklari va neyrofiziologik asoslarigacha, kognitiv psixologiya va neyropedagogika yutuqlariga tayangan holda tahlil jarayonlarini olib bordik. Tahlil ushbu qobiliyatlarni yoshlikdan boshlab, integratsiyalashgan, strategik ta'lim yondashuvlari orqali rivojlantirishning hal qiluvchi ahamiyatini ko'rsatdi. Kishilarning olam haqidagi bilimlari kundalik hayotiy tajriba asosida to'plangan yoki ilm fan yordamida ongli ravishda qo'lga kiritilgan ma'lumotlardan tarkib topadi. Kundalik hayotiy tajriba asosida to'plangan empirik bilimlar asosida kishilarda olam haqida yuzaki va sodda dunyoqarash hosil qilishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Safojev N.A., Nishonova Z.T., Karimova G.M., Abdullayeva S.S. Umumiy psixologiya. Darslik. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 480 b.
2. Safojev N.A., Qodirov A.A., Karimova G.M. O'quvchilarda intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishning psixologik-pedagogik asoslari. // Psixologiya. – 2021. – №4. – B. 118-122.
3. Xolmatova M.A. O'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik-psixologik asoslari. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent, 2022. – 48 b.
4. Abdullayeva S.S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mantiqiy tafakkurni rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari. // Pedagogika va psixologiya. – 2021. – №4. – B. 123-127.
5. Qodirov A.A. O'smirlarda tafakkur rivojlanishining psixologik xususiyatlari. // "Zamonaviy ta'limda psixologik xizmat: muammo va yechimlar" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to'plami. – Toshkent, 22-23 aprel 2021 yil. – B. 156-159.
6. Raxmonova D.R. Talabalarda intellektual qobiliyatlarni shakllantirishning psixologik mexanizmlari. // Psixologiya. – 2022. – №3. – B. 89-93.
7. Raxmonova D.R. Shaxs intellektual salohiyatini rivojlantirishda ta'limning o'rni va ahamiyati. // Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. – 2022. – №1. – B. 102-106.